

Pregledni članak

UDK 069:02(497.5 Osijek)

Vlasta Rišner*

KAKO NOVI ČITATELJ ČITA STARE NOVINSKE OGLASE

Sažetak

U radu se opisuju pozivi na pretplatu časopisa *Kolo* te nekoliko letaka iz Zbirke sitnoga tiska Hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku: poziv na oglašavanje u časopisu *Die Drau*, proglas o zabrani *Narodne obrane* i *Radničkih novina* te obraćanja pretplatnicima *Hrvatskoga lista*. Usporedbom izvorne građe i podataka iz drugih medija potvrđuje se potreba uporabe izvorne građe, osobito kada je riječ o slabo poznatoj Zbirci sitnoga tiska.

Ključne riječi: Muzej Slavonije Osijek, poziv na pretplatu, sitni tisak, *Kolo*, *Die Drau*, *Narodna obrana*, *Hrvatski list*, *Radničke novine*

1. Uvod

Može se reći da se u suvremenom društvu pošiljatelj poruke najčešće obraća primateljima na dva osnovna načina: pomoću televizije i računala. Mediji su to koji osim teksta donose i slike, a svaki od njih ima pokoji prednost: televizijske emisije ulaze u naše domove na velikim ekranima, dok primanje mrežnih poruka postaje dostupno u svako doba i gotovo na svakom mjestu. U takvu se igru uključuju i mobiteli kao prijenosnici sadržaja, i to ne samo televizijskoga, nego i novinskoga, pa suvremeni primatelj postaje istodobno gledatelj, slušatelj i čitatelj.

Na prvi se pogled čini da takav, novi primatelj, prima svekolike informacije i ništa mu osim mrežnoga priključka ne treba. No, postavlja se pitanje što će se dogoditi ako ga zanima starije, a ne suvremeno razdoblje? Možemo pretpostaviti da će tada, ovisno o građi koja mu je potrebna, posjetiti knjižnicu, muzej ili arhiv.

* Prof. dr. sc. Vlasta Rišner, Filozofski fakultet Osijek, L. Jägera 9, 31000 Osijek, adresa e-pošte: vlasta.risner@os.t-com.hr, vlasta.risner2@gmail.com

2. Prema Zavičajnoj zbirci Essekiani

Ako nije riječ o arhivskoj građi, zainteresirani će se Osječanin uputiti u Muzej Slavonije. Pripada li građa koja mu je potrebna Zavičajnoj zbirci Essekiani, prije odlaska može pregledati mrežni katalog jer je Muzej Slavonije jedini muzej u Hrvatskoj „koji na svojim stranicama ima mrežni katalog zavičajne zbirke i ujedno prvi hrvatski muzej općega tipa koji se na mreži pojavio s katalogom.“ (Knežević 2010: 99-106)¹ Podatci na mreži² zbog svoje su vremenske i prostorne blizine dostupni širokom krugu primatelja, čime se potvrđuje i jedna od temeljnih zadaća knjižnica: omogućiti dostupnost informacija. Osim toga, na taj se način građa štiti od prekomjerne uporabe i fizičkoga uništavanja.

Mrežni se zapisi Essekiane temelje na prvoj knjizi *Osječke bibliografije* Marije Malbaše (1981-1985); *Osječka bibliografija* predstavlja katalog zavičajne zbirke Essekiane. Od predviđenih triju dijelova digitalizacije do sada su ostvarena dva, a rezultati se nalaze na stranicama Muzeja Slavonije³: popisana su i kataloški obrađena sva djela, a daju se i podatci koji pomažu potpunijemu sagledavanju stare knjige; „vrsta i način obrade papira, korice, uvez, te ex librisi, potpisi, žigovi, komentari, ilustracije, tiskarski znakovi i sl.“ (Vranješ 2010: 12)⁴ Posebna je vrijednost mrežnih stranica što donose preslike naslovnica popisanih djela, ali i slike s komentarima pisanim rukom nekadašnjih čitatelja⁵. Tako današnji čitatelj uz pomoć mrežnih stranica vidi zapise nekadašnjega čitatelja, nekadašnji je primatelj knjižne poruke, zapisavši svoj tekst izravno ili neizravno vezan uz izvornik, postao suautorom onodobnoga teksta, te nesvjesno novim pošiljateljem. O takvim se i sličnim, rubnim pošiljateljima, čije poruke postaju zanimljive novim, suvremenim čitateljima, može govoriti ne samo temeljem mrežnoga kataloga

1 Do sada su i neke druge knjižnice započele s digitalizacijom, primjerice Gradska knjižnica Marka Marulića još je 2009. započela digitalizirati građu Zavičajne zbirke Spalatina (više na adresi http://www.gkmm.hr/digitalizirana_bastina.htm).

2 U okviru pilot-projekta Identitet grada digitalizirano je 36 brojeva prvoga godišta *Narodne obrane* (1902.). Više na mrežnoj adresi: <http://web.ffos.hr/identitetgrada/>.

3 Katalog se može pronaći na sljedećoj adresi: <http://mso.hr/essekiana/katalog.php>.

4 U digitalizaciji su građe sudjelovali i studenti Odjela za informacijske znanosti osječkoga Filozofskoga fakulteta, o čemu svjedoči i završni rad Tihomira Vranješa *Digitalizacija građe Zavičajne zbirke Essekiane Muzeja Slavonije* koji se nalazi u repozitoriju Filozofskoga fakulteta.

5 O tome više u radu Kulturno-povijesna i znanstvena vrijednost Zavičajne zbirke Essekiana Muzeja Slavonije Osijek Ivane Knežević izloženom na Znanstvenom skupu Stara knjiga – kulturno-povijesno i znanstveno izvorište (Osijek, 2013.) i objavljenom u ovom svesku časopisa *Anali*.

Zavičajne zbirke Essekiane⁶, nego i izravnim pregledom tiskane građe na Odjelu hemeroteke osječkoga Muzeja Slavonije.

3. Značenje Odjela hemeroteke za novoga čitatelja

Odjel hemeroteke u Muzeju Slavonije djeluje od 1944. godine, a osnutak i naziv povezuju se s prof. Medvedom. O tome se na stranicama Muzeja kaže:

„Prof. Medved je odredio ovaj pojam u našoj muzejskoj publikaciji Osječkom zborniku: ‚Grčka riječ hemera znači dan, a onda i pisanje i štampanje samo za jedan dan, a to su novine. Riječ pak *theke* jest sprava za spremanje npr. škrinja. Hemeroteka je dakle zbirka novina i spremište za novine’. Ovaj odjel skrbi o novinama, plakatima, kalendarima, sitnom tisku i novinskim izrescima tiskanim u Slavoniji ili na bilo koji način vezanima uz Slavoniju.“⁷

Vrijednost se dviju zbirki osječkoga Muzeja Slavonije, i to novinske i Zbirke sitnoga tiska, za današnjega primatelja potvrđuje i u ovom radu. Sitni je tisak često zanemarivan, uglavnom zbog samoga načina izlaska iz tiska te osobitosti njegova čuvanja, kao i veze s različitim područjima, što otežava jednoznačnost razvrstavanja i opisa. Sitni je tisak vezan uz suodnos s drugim zbirkama, a podatci koje donosi zadiru u različita područja: primjerice povijest, književnost, umjetnost (osobito kazalište i film), etnologiju, sociologiju, muzeologiju, knjižničarstvo. No, sitni tisak pomaže i dopuniti bibliografije te usustaviti podatke o novinama samim; njihovim pretplatnicima, poteškoćama oko pretplate, promjenama tiskara. Podvrstu sitnotiskovina povezanu s drugim novinskim ili časopisnim izdanjima čine pozivi na pretplatu ili oglašavanje, nazivani i oglasima te proglasima.

4. Pozivi na pretplatu časopisa *Kolo*

Da je već četrdesetih godina 19. stoljeća, u vrijeme ilirizma, obraćanje čitatelju bilo često, potvrđuju oglasi u *Novinama horvatzkim*⁸, *Danici* i *Kolu*. Te su

6 Mrežni je katalog Zavičajne zbirke Essekiane predmet opisa u radu Od zavičajne zbirke muzejske knjižnice do mrežnoga kataloga (Knežević 2010: 99-106).

7 <http://www.mso.hr/index.php?page=odjel-hemeroteke>

8 *Novine horvatzke* prvi su put objelodanjene 6. siječnja 1835., a već početkom sljedeće, 1836. godine, promijenjenoga su naziva: *Ilirske narodne novine*. Pod tim su nazivom izlazile do siječnja 1843., a kasnije su u kraćem razdoblju promijenile više imena: *Narodne novine* (od siječnja 1843. do ožujka 1844.); *Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske* (od ožujka 1844. do prosinca 1846.); *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske* (od siječnja 1847. do lipnja 1849.), *Narodne novine* (od srpnja 1849. do travnja 1853.); *Carsko-kraljevske službene narodne novine*

troje novine bile najznačajnije među hrvatskim tiskovinama prve polovice 19. stoljeća. *Novine horvatzke* prvi su put objelodanjene 6. siječnja 1835., a već početkom sljedeće, 1836. godine, mijenjaju naziv u *Ilirske narodne novine*. Među časopisima ističe se, kao literarni prilog *Novinama, Danica*, urednički u posebnom odnosu prema *Kolu* kao kasnijemu, ali svakako značajnomu i drukčije orijentiranomu književnom časopisu.

Oglasi kojima se pozivalo na pretplatu uglavnom su bili dijelom same *Danice*, ali su dijeljeni i kao posebne tiskanice, što je suvremene filologe znalo dovesti u zabludu. Potvrđuje se to prilikom izdavanja pretiska *Danice*, a u vezi s časopisom *Kolo*. Kako je 1842. godine poziv na pretplatu *Kola* dodan *Danici* na posebnu listu, urednicima Daničina pretiska 1972. godine nije bio poznat; znalo se samo da je uvršten u *Ilirske narodne novine*⁹. Pretpostavljalo se da Gaj spomenuti oglas nije htio uvrstiti u *Danicu* bojeći se suparništva, a i zbog razlaza s Vrazom i razlika u shvaćanju uloge časopisa¹⁰. Da ipak nije bilo tako, tj. da je Gaj uz *Danicu* dijelio i *Književni Oglas* koji potpisuju Dragutin Rakovac, Stanko Vraz i Ljudevit Vukotinović, potvrđuje sitni tisak: poseban tiskopisni list koji se nalazi u Ostaštini Makanec Historijskoga arhiva u Zagrebu s nadnevkom 1. siječnja 1842¹¹. Već oglas potvrđuje da su ideje osnivača *Kola* različite od Gajevih pri uređivanju *Danice*. Urednici *Kola*¹² u većem dijelu svoga oglasa opisuju uređivačke namjere, bez ilirske metaforike uobičajene u Gaja. Metafora s druge strane ima pri opisu tržišnoga odnosa ponude i potražnje, kada se tvorci *Kola* - urednici/izdavači - uspoređuju s trgovcima oblikujući cijenu *Kola* ovisno o broju „predbrojnikah“. Upozoravaju pritom da malen broj pretplatnika, tržišnim rječnikom kupaca, znači umiranje knjige¹³, tj. „zatvaranje dućana“:

(od svibnja 1853. do prosinca 1860.). U siječnju 1861. godine vratile su se nazivu *Narodne novine*, pod kojim izlaze i danas. Uz *Novine* nazive je mijenjala i *Danica*, i to ovako: *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka* (od siječnja 1835. do siječnja 1836.), *Danica ilirska* (od siječnja 1836. do siječnja 1843.), *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* (od siječnja 1843. do siječnja 1849.), *Danica ilirska* (od siječnja 1849. do prekida izlaženja). Nakon toga, u dva navrata izlazi *Danica ilirska*; prvi put 1853., a drugi put 1863. do 1867. godine. O promjenama naziva *Novina* i *Danice* i u sljedećoj literaturi: Živančević-Frangeš (1975: 18-21), Leto (2004: 163-164), Ham (2005: 165), Hergešić (2005: 65-66).

9 U pogovoru *Danici* o tome govori Ivo Frangeš (1972: 17).

10 Dok je Gaju najvažnija bila ilirska ideja, Vraz je smatrao da časopisi ne smiju biti ovisni o ideologiji, nego su „književni glasonoše“.

11 Podatci se, kao i presnimka oglasa, prenose iz knjige *Kolo 1842.-1853., Knjiga o Kolu* (1993: 95-96).

12 Iako su u Književnom oglasu potpisani Rakovac, Vraz i Vukotinović, njegov je jedini autor Rakovac, čiji je tekst objavljen usprkos tomu što je i Vraz napisao Nacrt predgovora, u kojem dio posvećuje *Danici*. Daniči se priznaje da je bila vjerni glasonoša „književnih i drugih domorodnih pojavljenjah“, ali joj je s vremenom postalo nemoguće uz svoje *prvo i glavno zvanje glasonoše slijediti i namjestništvo časopisa* (*Knjiga o Kolu* 1993:100-101).

13 U Književnom se oglasu govori o knjizi, a ne o časopisu *Kolo*. Vraz pak u svome Nacrtu

Kao god što trgovac, koj ima mnogih i točnih kupacah stvar moće dati jeftinije i po boljem izboru negoli onaj, u kojega dućan dolaze svaki dan ne više od dva tri kupca, tako isto i čena književnih proizvodah, koji takodjer na trgovinu spadaju, zavisi od broja i točnosti kupujućih štiočah. Molimo dakle i mi slavnu gospodu domorodce smatrati nas ovde kao trgovce, pa nezahtjevati više od nas, nego što nositi možemo. Mi smo proračunali novčani trošak jedne knjige, uzeli broj kupacah, kojeg ima najbolja ilirska knjiga, pa polag toga opredelili čenu (materialnu). Nu dajte nam mnogo predbrojnikah, a mi ćemo odmah uvesti mnogostrano dopisivanje i odpisivanje, i tim pribavit u naše knjige i stvarih mnogo lepših, krasnih i bogatih (jednom rečju) veći život, dapače očemo i po mogućnosti obalit novčanu čenu nasledujućih knjigah. Neuzbude li dostatna broja kupacah, morat ćemo ili cincariti ili pako zatvoriti dućan; a nasa će telja obogatit knjiženstvo po koju knjigu — ostat samo (kao što se kaže) *dobra volja*.

PRILOG 1. Dio Književnoga oglasa za Kolo otiskanog na posebnoj tiskanici i razaslanog s Danicom ilirskom 1. siječnja 1842.

Oglas iz 1842. godine (Prilog 1.) potvrđuje da se poštivanjem i isticanjem zakona ponude i potražnje nekadašnji izdavači ne razlikuju od suvremenih. U prilog tomu idu i brojni oglasi kojima se u 19. stoljeću poziva na pretplatu – uz upoznavanje pretplatnika sa sadržajem novina ili časopisa čitatelje se moli za redovito plaćanje pretplate. Buduće se pretplatnike *Kola* podsjeća „da je prae- numeratia (predbrojenje) na naše jurve oglašeno *Kolo* do konca mēseca Ožujka (Marta) neodzivno odtvorena.“¹⁴

Oglasi za kasnija godišta *Kola* nisu objavljeni pojedinačno, kao tiskanice, i nisu imali veze s *Danicom*, nego se nalaze unutar *Novina*, a sadržajem i načinom obraćanja pretplatnicima sažeto, ali jasno pokazuju sudbinu *Kola*. U srpnju 1842. godine¹⁵ najavljuje se druga knjiga *Kola*, i to početnim kontrastom čestim u iliraca – crni oblaci, munje i „trijeskovi“ (gromovi) obilježavaju vrijeme prije objelodanjivanja *Kola*, dok su nakon izlaska knjige dani „blagi i jasni“:

„KNJIŽEVNI OGLAS

Čarni su se oblaci nad našimi glavami razpāršili puni munjah i trēskovah. Zrak se je očistio. Nebo izvedrilo. Uživamo opet dane blage i jasne. Svako ide za svojim poslom, a mi za našim.

predgovora pokazuje da *Kolo*, usprkos tomu što ga zbog načina izlaženja mora zvati knjigom, sadržajem i posebnim odnosom koji prema njemu ima smatra časopisom: „(...) naše Kolo, koje sve ako i nije povrēmni časopis, to se opet po licu i sārču medju časopise brojiti ima.“ (*Knjiga o Kolu* 1993: 101)

14 Kako su se pozivi na pretplatu ponavljali u više brojeva određenih tiskovina, tako se Književni oglas iz kojega je gornji navod prvi put nalazi u 15. broju *Ilirskih narodnih novina* 19. veljače 1842. godine, a prenesen je i u sljedeća dva broja.

15 Spomenuti je Književni oglas prvi put objavljen 2. srpnja 1842. u 53. broju *Ilirskih narodnih novina*, a ponovljen u sljedećem, 54. broju, 5. srpnja iste godine.

Druga knjiga 'KOLA'

gotova je, i već se počima tiskati. (...)¹⁶

U tom se oglasu također ističe cijena pretplate, ali i nagrada koju dobiva onaj tko pronade pretplatnike: za svakog desetog pretplatnika nagrada je knjiga. Nagrade se nude i kasnije, ali se pri oglašavanju četvrte knjige *Kola* sadržaj oglasa, s nadnevkom 1. srpnja 1844., mijenja. Materijalne poteškoće tjeraju izdavače – oglašivače – da već na početku oglasa izriječkom pozovu na pretplatu, oglašavajući čak i mogućnost povrata novca ne bude li dovoljno pretplatnika i ne izađe li knjiga iz tiska:

„Književni Oglas

Pozivaju se sva gg. domorodci i prijatelji nar. knjiženstva, da izvole predplatiti za IV. knjigu *Kola*, koja će se odmah metnut u tisak pošto bude se dostatan broj novacah nakupio, kojim će se moći naplatiti tiskarina. Cēna predplatna jest kao što dosad 40. kr. sr. Predplate rok odgadja se do konca m. Kolovoza. Ako se donda ne bi nakupili rečeni novci, neće se moći tiskati knjiga, a novce svoje svaki će predplatnik dignuti moći na onom mestu, gde ih je položio.(...)¹⁷

Da za IV. knjigu nije bilo dovoljno zainteresiranih, potvrđuje novi oglas koji je potpisao sam Stanko Vraz (sve do tada u oglasima se uz Gaja navode D. Rakovac i Lj. Vukotinović) dvije godine kasnije u do tada najkraćem oglasu vezanom uz *Kolo*. Kasniji su oglasi također kratki, a potvrđuju i slabu prodaju *Kola*. Tako se uz obavijest o izlasku V. knjige 1847. godine u *Novinama dalmat.-horvatsko-slavonskima* ponovo oglašava IV. knjiga koja nije bila rasprodana, dok VI. knjiga izlazi u vrijeme burne 1848. godine, a oglasom se više ne pozivaju pretplatnici, nego se kratko obavještava o sadržaju. Kako se poteškoće s izlaskom *Kola* povećavaju, ono izlazi neredovito, a Književni se oglasi i dalje skraćuju, potvrđujući samo referencijalnu jezičnu ulogu. Poetska je uloga, istaknuta u početnim oglasima, nepovratno izgubljena, a nema više ni uredničkih obraćanja pretplatnicima, koja potvrđuju konativnu ulogu. Obraćanja nisu izravna, vokativna, nego neosobna te se *gospoda „domorodci“ pozivaju* ili ih se *podsjeca*, i to sve do poziva na pretplatu V. knjige¹⁸.

Usporedbom se poziva na pretplatu sedam godišta *Kola*, koja označuju razdoblje do smrti prvoga urednika Stanka Vraza, potvrđuju promjene u obraćanju čitateljima. Osim toga, treba istaknuti da se nakon prvoga poziva na pretplatu, koji

16 Za potpuni Književni oglas usp.: *Knjiga o Kolu* (1993: 106).

17 Potpuni oglas također usp. u *Knjizi o Kolu* (1993: 115).

18 Stanko Vraz uređivao je *Kolo* do VII. knjige, koja izlazi poslije njegove smrti. *Knjiga o Kolu* donosi i presnimke kasnijih, kratkih oglasa kojima se obavještavalo o izlasku *Kola* iz tiska. Oni se u radu ne opisuju.

je otiskan kao posebna tiskanica, svi ostali nalaze u *Novinama*. Tek smještanjem toga prvoga poziva onamo kamo je pripadao – u *Danicu* – mogu se poslagati sve kockice ilirskoga i preporodnoga novinskoga i časopisnoga mozaika.

5. Primjeri povezanosti osječke Zbirke sitnoga tiska i novina

Da su se tiskani mediji često bavili jedni drugima, tj. odlikovali se autoreferencijalnošću, potvrđuje oglašavanje jednih novina na stranicama drugih, osobito kada su se tiskale u istoj tiskari. Obavijestima o izlasku određenih novina iz tiska i pozivima na njihovu pretplatu isprepleću se dvije uloge: obavijesna (referencijalna) i reklamna, a potvrđuje se i nemogućnost određivanja pripadnosti reklamnih oglasa administrativnomu stilu¹⁹. U oglasima se 19. stoljeća kojima se oglašuju tvrtke i obrtnici može govoriti o prevladavanju podataka, primjerice pri imenovanju vlasnika i navođenju njegovih titula, kao i pri lokalizaciji – određivanju mjesta na kojem se nalazi određena trgovina/ured te nabranjanju proizvoda koji se ondje mogu kupiti ili usluga koje se mogu dobiti. U oglasima za pretplatu uz prikaz se sadržaja određenih novina redovito, kao i u *Narodnim novinama*, *Danici* i *Kolu*, poziva čitatelje na pretplatu, a nerijetko i upozorava da će nedovoljan broj pretplatnika ugasiti časopis.

Kako se u nekih suvremenih stilističara, primjerice Marine Katnić-Bakaršić (2007:177-184), reklamna uloga ne proučava unutar određenoga stila, nego se zbog svoje širine, osobitosti i značenja smatra temeljnom za poseban, reklamni stil, u pozivima za pretplatu može se govoriti o isprepletanju publicističkoga i reklamnog stila. Oni pretplatni oglasi – pozivi – u kojima se metaforama i drugim stilskim sredstvima na poetski način pokušavaju zainteresirati mogući kupci/pretpatnici imaju i obilježja književnoumjetničkoga stila²⁰.

O značenju reklamne uloge, i to krajem 19. i početkom 20. stoljeća, svjedoče i tiskanice namijenjene „pretplatnicima, čitateljima i prijateljima“, ali i tvrtkama koje su se oglašavale u drugim, suparničkim tiskovinama. U Muzeju Slavonije nekoliko je takvih tiskanica sačuvanih u Zbirci sitnoga tiska. Među njima se

19 J. Silić reklame opisuje unutar administrativnoga stila hrvatskoga jezika (1996). Tako je i u *Gramatici hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, gdje J. Silić i I. Pranjković (2005: 379) kažu: „Administrativno-poslovni stil obuhvaća govor ureda, govor industrije, govor trgovine, govor politike, govor vojske i govor reklame.“ Međutim, jednostavnost, jasnoća, točnost, stilski neobilježnost, ujednačenost i klišeiziranost, koje autori ističu kao obilježja administrativnoga stila, odlikuju samo reklame 19. stoljeća, dok se već tridesetih godina 20. stoljeća kao rezultat veće usmjerenosti na primatelja u reklamni tekst unose stilske figure i potvrđuje poetska funkcija. Više o stilskoj pripadnosti reklama: Frančić; Hudeček; Mihaljević 2005: 298-301, Rišner; Glušac 2011: 129-146.

20 Marina Kovačević i Lada Badurina (2001.) govore o reklamnom diskursu koji je podvrsta širega multimedijalnoga diskursa, ali je zbog tijesne veze s primateljem blizak i poeziji, tj. književnomu izričaju.

izdvajaju one kojima se oglašavaju *Die Drau*, *Hrvatska obrana*, *Hrvatski list* i *Radničke novine*. Valja napomenuti vrijednost koju ima spomenuta osječka muzejska zbirka jer tiskanice nisu digitalizirane.

5.1. Poziv na oglašavanje u novinama *Die Drau* (*Drava*)

Prva je od takvih tiskanica ona kojom se tvrtke poziva na oglašavanje u najznačajnijim novinama na njemačkom jeziku, punim nazivom *Die Drau: Organ fuer Politik und Volkswirtschaft*, koje su počele izlaziti 19. srpnja 1868. godine i trajale šezdeset dva godišta, do 8. lipnja 1929., mijenjajući način izlaženja, urednike i tiskare. Od 1. do 19. broja 17. godišta *Die Drau* kao nedjeljni prilog donosi *Osječki list*²¹. *Drava* je prva u Osijeku imala sva obilježja modernih političkih novina,²² a na dva je načina pokazivala orijentiranost prema tržištu: objavljivanjem reklamnih oglasa na stranicama novina, ali i slanjem poziva na oglašavanje. Potvrđuje to dvodijelna tiskanica koja se nalazi u Muzeju Slavonije i slana je poštom 1908. godine s pečatom Osijeka kao slobodnog i kraljevskog grada. Kako je do 1907. *Drava* izlazila tri puta tjedno, a od 1907. izlazi svakodnevno, uredništvo ima više prostora za oglase koji jamče veću zaradu te se s pozivom na oglašavanje u njihovu listu obraća tvrtkama reklamiranim u drugim tiskovinama. Što se same učestalosti izlaženja iz tiska tiče, valja spomenuti da mrežne informacije nisu potpuno pouzdane. Naime, na portalu Stare hrvatske novine NSK (<http://dnc.nsk.hr/newspapers/>) stoji kako je riječ o novinama koje izlaze „tjedno“, uz bilješku da se podatci donose prema prvom svesku. Međutim, prvi je broj otiskan unutar godišta u kojem su izlazila tri broja tjedno: srijedom, petkom i nedjeljom²³. Na istom je portalu i podatak da su novine tiskane od 1868. do 1938. godine, što valja nadopuniti jer je izvorno izdanje izlazilo neprekinuto do 1929. godine. Tada slijedi prekid i novine u nešto izmijenjenu obliku²⁴ nastavljaju izlaziti do 1932. godine.

Pri obraćanju tvrtkama uredništvo dnevnika *Die Drau* šalje slikovnu i pisanu poruku – jednu stranicu poziva na oglašavanje čini preslika reklama, a drugu tekst (Prilog 2.).

21 Bibliografiju osječkih novina donosi Marina Vinaj (2003: 7-35) u tekstu Građa za bibliografiju osječkih novina 1848. - 1945.

22 Usp. Vinaj (2002: 173).

23 Usp. Fruk (1998: 81).

24 *Die Drau* među ostalim novinama uvodi i prijevode hrvatskih tekstova na njemački jezik.

PRILOG 2. Poziv na oglašavanje koji uredništvo lista Die Drau šalje tvrtkama 1908. godine

Tekstualni dio započinje uobičajenim imenovanjem primatelja (*P.n.*), a u daljnjem su obraćanju prisutni uobičajeni administrativni ustaljeni izrazi, počevši od uvodne fraze (*Povodom objelodanjivanja...*), do izraza kojima se imenuje sam pošiljatelj oglasa stvarajući bliskost s primateljem kojemu se obraća:

...čast nam je da najuljudnije svratimo Vašu pozornost na naš dnevnik „Die Drau“

Bliskost s čitateljem oglasa, koji je mogući korisnik oglasnoga prostora, pošiljatelj postiže uporabom posvojnih zamjenica, i to vezanih uz govornike i sugovornike: *čast nam je da najuljudnije svratimo Vašu pozornost na naš dnevnik „Die Drau“*. Superlativom *najuljudnije* novinsko uredništvo kao ponuditelj usluga pokazuje svoju kulturnu osviještenost, ali i potvrđuje samoreklamiranje, naglašeno na kraju uvođenjem uobičajenoga završnoga administrativnog izraza *preporučamo se*:

Pozivajući Vas najuljudnije, da pokušate oglašivanje u našem listu, preporučamo se.

Pristavši oglašavati na stranicama lista *Die Drau*, primatelji tiskane i poštom slane poruke koju je uputilo uredništvo novina na stranicama novina objavljuju svoju, novu reklamnu poruku – oglas – i proširuju krug primatelja.

5.2. Proglas o zabrani *Narodne obrane*

U Muzeju Slavonije nalazi se i zanimljiv proglas o zabrani dijeljenja otisnute *Narodne obrane*, hrvatskoga oporbenog lista koji izlazi tiskom Prve hrvatske di-
oničke tiskare od 1902. do 1933. godine, mijenjajući 1914. ime u *Hrvatsku obranu*. Božidar Novak (2005: 57) drži da je *Narodna obrana* udarila „prve stvarne temelje nacionalnom pokretu i buđenju u Osijeku“ opirući se germanizaciji i ma-
đarizaciji. Zbog otpora prema režimu 1919. je godine *Hrvatska obrana* bila za-
branjena, o čemu svjedoči dopis „Kraljevske srpske komande mesta u Osijeku“,
koji se nalazi u lijevom stupcu letka, te odgovor uredništva u Osijeku, u desnom
stupcu.

**Našim pretplatnicima,
čitateljima i prijateljima!**

<p>Primili smo jučer prije podne ovaj dopis:</p> <p>Kralj. srpskoj komandi mesta u Osijeku. Broj 885</p> <p>Uredništvu „HRVATSKE OBRANE“ u O s e k u.</p> <p>Pošto dosadašnji način pisanja „Hrvatske obrane“ ugrožava vojne interese, obnalazim odrediti, da po- čevši od 15. februara ove godine prvi pokusni otisak Vašega lista nakon zgotovljenoga sloga, a prije započe- toga štampanja, imate podneti na cen- zuru ovoj komandi mesta</p> <p>List će se moći početi štampati tek nakon obavljene cenzure.</p> <p>Radi ravnania naročito pripomi- njem, da se zabranjuje svako pisanje i kritikovanje, odnoseće se na vojsku i njezine ustanove.</p> <p>Gornjih naputaka ima se ured- ništvo bezuvjetno držati pod pret- njom obustave izlaženja lista.</p> <p>O s e k, 14. februar 1919 godine Komandant pukovnik: Ceda Jovanović.</p>	<p>Na ovo je s naše strane ustijed o ovaj odgovor:</p> <p>Kralj. srpskoj komandi mesta u Osijeku.</p> <p>Primili smo dopis od 14. februara 1919. broj 885, pa pošto nam nijesu poznate zakonske ustanove ni naredbe kompetentnih oblasti, na kojima kralj. srpska komanda mesta osniva svoje zahtjeve za cenzuru našega lista i do- zvolu njegova štampanja kao i za- branu o načinu pisanja, to molimo, da nam se radi našeg znanja i daljnog ravnania saopće odnosni zak. propisi, bilo u cijelosti bilo citi anjem.</p> <p>Dok te obavjesti ne dobijemo, ne smatramo se obvezanima, da udovo- ljimo citiranom dopisu, jer se on pro- tivi § 1. i 15. zakona od 17. svibnja 1875. o porabi tiska za kraljevinu Hr- vatsku i Slavoniju, te naredbi pred- sjedništva Nar. Vijeća SHS od 8. pro- sinca 1918. (proglasenoj u službenom listu „Nar. Novina“ od 11. prosinca 1918. broj 285).</p> <p>Propisi citiranog zakona i naredbe postoje još i danas, u punoj snazi.</p> <p>U Osijeku, 15. veljače 1919.</p> <p>Za uredništvo i upravu „Hrv. Obrane“ vlasnica:</p> <p>Prva hrv. dionička tiskara. Josip Horvat, v. r. Dr. Franjo Papratović, v. r.</p>
---	---

U 11 sati u večer saopćio nam je šef vojne poli-
cije, kapetan Jovan Gjorgjević, da ima nalog zapriječiti
raspačavanje „Hrvatske Obrane“, te da će prema tome
pred kapijom naše štamparne postaviti stražu.

To je i učinjeno, pak molimo sve naše cijenjene
čitatelje i prijatelje, da to uvaže.

U OSIJEKU, dne 16. veljače 1919.

Uredništvo „Hrv. Obrane“.

PRILOG 3. Uredništvo Hrvatske obrane 16. veljače 1919. obavještava čitatelje o policijskoj zabrani podjele otisnutih novina

Letak iz Zbirke sitnoga tiska osječkoga Muzeja Slavonije potvrđuje da se u oba teksta autori pozivaju na zakonske propise, a na kraju se, kao epilog, donosi konačna odluka o cenzuri i nemogućnosti podjele otisnute *Hrvatske obrane*. Ta se odluka također navodi. U službenom je dopisu odraz jata ekavski, čak i u nadnevku „Osek, 14. februar 1919“. Odgovor je uredništva *Hrvatske obrane* (i)jekavski, što se ogleda i u imenu grada, a promijenjen je i naziv mjeseca: „Osijek, 15. veljače 1919“ (Prilog 3.).

5.3. Pozivi na pretplatu *Hrvatskoga lista*

Treću u nizu (sitno)tiskаница vezanih uz novine koje su izlazile u Osijeku čine proglasi kojima se poziva na pretplatu *Hrvatskoga lista*. Najpoznatije su to osječke novine koje izlaze od 1920. do 1945. godine, čitane i na prostoru širem od Slavonije. B. Novak (2005: 129) *Hrvatski list* smatra nastavkom *Narodne obrane* ističući da se njegova naklada kretala oko 7000 primjeraka (1929. je bila 7100, a nedjeljom 10 000 primjeraka). O sličnosti se *Hrvatske* (bivše *Narodne*) *obrane* i *Hrvatskoga lista* može govoriti uspoređujući velik broj čitatelja; i *Hrvatski je list* bio čitan: početnih se 1700 čitatelja iz 1920. popelo na 6000 tri godine kasnije te 10 000 primjeraka 1924. godine, kada je Građanska tiskara nabavila novi rotacijski stroj, jedini takav u Slavoniji²⁵.

Međutim, iako su oboje novine bile oporbene i zabranjivane, *Hrvatski list* nije nastavak *Hrvatske obrane*. Što se *Hrvatske obrane* tiče, tiskana je i nakon što se počeo tiskati *Hrvatski list*, ali drukčije usmjerena; 1919. je godine „prešla u klerikalne ruke“ (Vinaj 1998: 31), a izlazila je do 1923. godine. Kamilo Firinger oživio ju je kao subotnji tjednik, a posljednji je sačuvani broj u Hemeroteci Muzeja Slavonije od 24. lipnja 1933.²⁶ Osim toga, *Hrvatska obrana* i *Hrvatski list* razlikuju se po urednicima i uredničkoj politici, *Hrvatski list* suvremenije je glasilo u kojem se ogleda nova uređivačka politika²⁷. Jedno je od obilježja uredništva *Hrvatskoga lista* obraćanje čitateljima. Za razliku od uredništva lista *Die Drau*, koje se primateljima obraća s uobičajenim poštovanjem, ali neodređeno, *s poštovani (P.n.)*, u *Hrvatskom listu* to čine izriječom, dodajući vokativu jednine sročni i nesročni atribut, uz isticanje uskličnikom: *Dragi čitatelju „Hrvatskog lista“!*

25 Više o *Hrvatskom listu* u katalogu izložbe Povijest osječkih novina 1848. – 1945. (Vinaj 1998: 34).

26 Prema: Vinaj 1998: 25-27.

27 M. Vinaj (1998: 32) detaljno opisuje uređivačku politiku *Hrvatskoga lista*: „Uz priloge iz zemlje i svijeta, na prvoj stranici donosi *Hrvatski list* priloge o događajima u široj okolici, te opširne gradske vijesti iz gospodarstva, kulture, sporta. Donosi izviješće o vremenu te burzovne vijesti. Poput ostalih glasila donosi posljednje, kratke vijesti, oglasne priloge, te vrlo kvalitetne i rado čitane feljtone.“

U Prilozima 4., 5. i 6. uprava *Hrvatskoga lista* obraća se čitateljima

Dragi čitatelju „Hrvatskog Lista“!

Preporučite »Hrvatski List« u krugu Vaših znanaца, a zahtijevajte ga u svakom javnom lokalu. — Za svakog novog pretplatnika kojeg nam preporučite, odobravamo Vam Din 30⁰⁰— na račun Vaše pretplate, kada po Vama preporučeni pretplatnik uplati svoju pretplatu barem za dva mjeseca. — Na Vašu preporuku, rado šaljemo naš list nekoliko dana besplatno na ogled.

Na Vašoj se susretljivosti najljepše zahvaljuje

Uprava „Hrvatskog Lista“.

PRILOG 4. Obraćanje uprave Hrvatskoga lista čitateljima.

Nakon obraćanja jedninom, slijedi tekst u množini, uz nastavak izravnoga obraćanja, i to uporabom početnoga imperativa *preporučite* te kasnijega *zahtijevajte* (Prilog 4.). Jezična je novost u odnosu na ranije pozive pretplatnicima izricanje vršitelja pasivom: „(...) kada *po Vama preporučeni pretplatnik* uplati svoju pretplatu (...)“.

U pozivu koji slijedi (Prilog 5.) nastavlja se ostvarivati ideja o poklonu za pretplatnika s kojom se započelo još u ilirizmu.

**Tko se do 10. listopada 1938.
pretplati na „Hrvatski List“**

i do toga roka uplati pretplatu barem za jedan mjesec, dobiva lijepu knjigu kao dar.

Uprava „Hrvatskog Lista“.

PRILOG 5. Poziv na pretplatu - knjiga kao dar

Obraćanje nije izravno nego pogodbenom rečenicom koja poopćuje: *tko se pretplati*, podrazumijeva *svakog onog koji se pretplati*, a koji za nagradu dobiva knjigu. Tekst letka potvrđuje danas poznate podatke o glasilu koje reklamira: Građanska tiskara, koja je tiskala spomenute novine, nabavlja nove strojeve te od 1936. godine *Hrvatski list* počinje izdavati Biblioteku *Hrvatskoga lista*. Stoga je knjiga bila očekivan poklon.

Da se uredništvo *Hrvatskoga lista* često letcima obraćalo čitateljima, potvr-

*Bili bi Vam veoma zahvalni ako
bi naš list preporučili Vašim
znancima i prijateljima.*

Uprava »Hrvatskog Lista«.

PRILOG 6. Molba čitateljima za preporuku znancima i prijateljima

đu je poziv koji slijedi. Poziv – molba je neizravan, s molbom za proširenje kruga pretplatnika.

U odnosu na suvremenu gramatičku normu dva su odstupanja. Umjesto normiranoga bismo upotrebljava se bi, kraći, razgovorni, oblik 1. lica množine kondicionala, kao i dativ posvojne umjesto povratno-posvojne zamjenice koja označuje skupinu sugovornika, tj. primatelja poruke – pripadanje je rečeničnomu subjektu u pogodbenoj rečenici izrečeno posvojnomo zamjenicom: *bili bismo Vam*²⁸ *zahvalni ako biste [vi] preporučili Hrvatski list Vašim znancima i prijateljima* (Prilog 6.).

Kako početak 20. stoljeća obilježava pobjeda hrvatskih vukovaca, vukovska se norma, ozakonjena *Gramatikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića iz 1899. (čije je drugo izdanje objavljeno 1931., a treće 1963.), proteže i na prvu polovicu 20. stoljeća, tj. u vrijeme nastanka navedenih oglasa. U Maretićevoj se *Gramatici* kao pravilan oblik aorista (koji služi u tvorbi kondicionala) u 1. licu množine navodi *bismo*, ali se upozorava da se u narodnim pjesmama rabi bi umjesto *bismo* i *biste* (Maretić 1963: 296-297), te da se tako „katkad nalazi i u Vuka“.

Onodobnu uporabu povratne na mjestu povratno-posvojne zamjenice gramatičari s početka 20. stoljeća ne opisuju jednako. Iako Maretić kaže da se posvojne zamjenice zamjenjuju zamjenicom *svoj* „kad god se protežu na subjekt istoga lica kojega su i one same“, već u sljedećem odjeljku, pozivajući se na Karadžićeva ranija djela, dodaje: „Ali u ovakvom događaju često imaju pjesme i nepromijenjene posvojne zamjenice (...)“ (Maretić 1963: 502). No, kada se zamjenicama izriče pripadnost rečeničnomu subjektu koji je nenazočan, „onda rečene zamjenice ostaju obično nepromijenjene“, kaže Maretić (1963: 502). Drugi vukovac, Mirko Divković, u *Oblicima i sintaksi hrvatskoga jezika za srednje škole* iz 1917. godine²⁹ govori drukčije: izdvaja neobveznost zamjene posvojnih zamjenica koje izriču pripadnost prvom ili drugom licu: „Mjesto povratne posvojne zamjenice za prvo i drugo lice može se upotrijebiti i posvojna lična, kad se hoće zamjenica da istakne (...)“ (Divković 1917: 151).

Kako je *Hrvatski list* izlazio sve do 1945. godine, uredništvo je prolazilo kroz razdoblja ne samo jezičnih mijena, nego i konkretnih, financijskih poteškoća. O tome također svjedoče tiskanice koje su dijeljene čitateljima. Da je predratnih četrdesetih godina bilo nužno povisiti pretplatu, pokazuje već naslov obraćanja; *Povišenje pretplate „Hrvatskom Listu“*, u kojem se pripadnost izriče sukladno starijemu sintaktičkom obrascu, dativom (Prilog 7.).

28 Iako se uredništvo obraća skupini, zamjenice *Vi* i *Vaš* pisane su velikim početnim slovom.

29 Riječ je već o dvanaestom prerađenom izdanju Divkovićevih *Oblika i sintakse*.

HRVATSKI LIST

IZLAZI SVAKI DAN UJUTRO

UREDNIŠTVO I UPRAVA:
OSIJEK I., KAPUCINSKA ULICA 16
INTERURBAN TELEFONI Br. 7-10, 1-04, 5-20 I 6-63
POŠTANSKI ČEKOVNI RAČUN BROJ 33.906

Povišenje pretplate „Hrvatskom Listu“

Dragi i veoma poštovani pretplatniče!

Današnje teške privredne prilike nijesu mogle ostati bez utjecaja na naše hrvatsko novinstvo. Poznato je, da je hrvatsko novinstvo kroz minulih dvadeset godina djelovalo u neobično teškim prilikama. Napose to vrijedi za »Hrvatski List«, koji je unatoč svih progona i šikana, bez ičije potpore, zahvaljujući velikom broju svoga rodoljubnog čitalačkog kruga i svojim suradnicima, ne samo vršio svoju veliku misiju, nego se izgradio i učvrstio. Stojeći na braniku hrvatskih prava, »Hrvatski List« nije nikada primao, niti sada prima, bilo kakve subvencije.

Međutim su nastale teške prilike. Opći porast cijena poremetio je naše najbolje namjere, da ne povisimo pretplatu. Papir, boja, materijal i radna snaga toliko su poskupili, da smo protiv svoje volje i svega našeg nastojanja prisiljeni povisiti pretplatu. Povrh svih tih teškoća povisilo je ministarstvo pošta i brzojava poštansku tarifu za otpremu novina. Samo ova potonja stavka iznosi godišnje za Din 85.000 više od dosadanje godišnje poštarine. Naši će čitatelji nakon svega gore izloženog doći i sami do spoznaje, da je povišica pretplate neminovna i opravdana. Međutim smo se potrudili, da našim poštovanim čitateljima olakšamo čitanje našega lista, jer nijesmo pretplatu povisili onoliko, koliko bi to u razmjeru prema novim ogromnim izdacima morali učiniti.

Počevši od 1. rujna o. g. povisili smo pretplatu našega lista za samo Din 5 mjesečno, pa će prema tome iznositi pretplata:
Din 35 mjesečno, 105 tromjesečno, 210 polugodišnje, 420 godišnje,
za inozemstvo: Din 75 mjesečno, 225 tromjesečno, 450 polugodišnje, 900 godišnje
(zbog visoke poštanske pristojbe za inozemstvo).

U prodaji stajat će naš list za sada i nadalje Din 1.50 na obične dane, a Din 2 nedjeljom.

Mi ćemo se i ubuduće svojski truditi, da našim čitateljima pružimo sve ono, što im je za objektivnu informaciju svjetskih zbivanja potrebno. Uz to ćemo još više polagati težište na događaje u domovini, na zabavu i pouku, jednom riječju »Hrvatski List« će svojim čitateljima biti vjeran prijatelj informator, a uz to ne će nikada zaboraviti, da je hrvatski list.

Molimo sve naše vjerne i poštovane pretplatnike, da uvažavaju ovo povišenje pretplate, koje je nastalo silom današnjih prilika, te da nam od 1. rujna o. g. šalju povišenu pretplatu, odnosno razliku.

UPRAVA »HRVATSKOG LISTA«.

PRILOG 7.

*Obavijest o povišenju pretplate
Hrvatskom listu*

Dativ je u suvremenom hrvatskom jeziku znatno rjeđi, a time i stilski obilježeniji, od posvojnoga genitiva, posvojnih zamjenica i pridjeva. Drugo se jako mjesto, mjesto podnaslova, popunilo izravnim obraćanjem pretplatniku, i to padežom obraćanja – vokativom jednine. Može se pretpostaviti da su se urednici primatelju obraćali jedninom koja izdvaja te vokativom kako bi ostvarili bliskost koju taj padež redovito ima.

Za razliku od ostalih uspoređenih poziva na pretplatu, u ovome se u potpunosti potvrđuje referencijalna jezična uloga – u lijevom se kutu donose administrativni podatci o uredništvu i upravi, a u desnom se obavještava o čestoti izlaska novina iz tiska. Ne propušta se ni prigoda za samopredstavljanje: *Hrvatski list* autoreferencijalno kao svoje zadaće ističe objektivno izvještavanje, osobito o domovinskim događajima, ali i zabavu i pouku. Uz to naglašava nacionalna obilježja:

„Mi ćemo se i ubuduće svojski truditi, da našim čitateljima pružimo sve ono, što im je za objektivnu informaciju svjetskih zbivanja potrebno. Uz to ćemo još više polagati težište na događaje u domovini, na zabavu i pouku, jednom riječju ‘Hrvatski List’ će svojim čitateljima biti vjeran prijatelj informator, a uz to ne će nikada zaboraviti, da je h r v a t s k i list.“³⁰

5.4. „Osmrtnica“ *Radničkih novina* i onodobna jezična strujanja

Hrvatski je list godine često bivao plijenjen i zabranjivan, te je tijekom 1921. godine umjesto njega izlazio *Hrvatski glas*, no nakon pozitivno riješene žalbe uprave Banskome stolu od 1925. izlazi bez prestanka. To pak nije slučaj s *Radničkim novinama*, glasilom Socijalističke partije Jugoslavije, koje je u drugom navratu izlazilo samo od 5. siječnja do 1. svibnja 1923. godine. O zabrani 17. broja, čiji je glavni urednik bio Ilija Jagodić, svjedoči letak iz Zbirke sitnoga tiska Muzeja Slavonije (Prilog 8.).

30 O *Hrvatskom listu* tih godina Božidar Novak (2005: 129) kaže: „Policijski podatci za 1939.: list neodređen, ali separatistički. Ima 5 suradnika. Bio je to jedini list u Hrvatskoj koji je nastavio izlaziti i za vrijeme NDH.“

Sarajevski Romani, 1923
u našoj redakciji
2. os. u. b. m. j. a. l. j. e
tiskar

DUBOKO razočarani javljamo svoj 89-orici naših pristaša, našim prijateljima kapitalistima, simpatičarima i protektorima u uniformi prežalosnu vijest, da je naše u teškim bolovima rođeno kopile,

Radničke Novine

zvanična denuncijantica, izdajnica i konfidentica

dne 1. maja 1923 u 17. tjednu svog bestidnog životarenja uslijed pomanjkanja životne snage ispljunula svoju crnu dušu.

Kako je ona bila jedina, koja je bez žaćanja klevetala i vlastima denuncirala svakog koji je našoj radni stajao na putu i koja je bez prigovora podnosila, da u njoj odložimo naše duševne ekskremente, ona će nam ostati u uspomeni još dugo iza njene smrti.

Danas u 10 sati prije podne održati će se u «našem» domu žalosti svečano opijelo nad lješinom mlie naše pokojnice uz asistenciju cijelog našeg glavnog štopa, živodera i gradskog desinfektora, kojem će se prilikom obaviti molitve, da se naša pokojnica što prije povampiri a zatim će se njeni zemni ostaci prodati po kilogramu najboljem nudiocu za umatanje pokvarenog sira i u ine diskretne svrhe.

Osijek, 1. maja 1923 A. D.

Tugujuća familija:

Marko Fiškal „Dreikåsehodi“, oiaç	Julija Vesela inspektorica Am. Bara, majka	Jagoda Ilić kumica
G. R. i O. R. Savez sindikalski patuljci	S. P. Jugoslavije generalštab bez vojske	
O. R. Junić	D. E. Mokraćić	P. O. Licajić
Viljka Krušković dojilja	Jakša Jović vjerenik	Mimica Mesarević babica

Pogrebni zavod „Zavedenih“

PRILOG 8. Letak kojim se oglašava prestanak tiskanja Radničkih novina

Čitav je letak parodija i metafora u obliku osmrtnice na kojoj su premetnuta imena i prezimena uredništva nazvanoga „tugujućom familijom“. Primjerice, glavni je urednik Ilija Jagodić postao kumica Jagoda Ilić, Socijalistička je partija Jugoslavije, čije su novine bile glasilo, „generalštab bez vojske“, a na začelju je letka potpisan Pogrebni zavod „Zavedenih“. Osmrtnica se u lingvistici tekstnih vrsta³¹ opisuje kao tzv. mala forma kojom se prenose konvencionalni izrazi osjećaja ožalošćenih uz obavijest o okolnostima smrti i dobi pokojnika. Letak kojim

31 O tekstnim vrstama više u knjizi Nade Ivanetić *Lingvistika tekstnih vrsta* (2003.).

se oglašava prestanak postojanja *Radničkih novina* predstavlja javnu osmrtnicu jer ju daje institucija - članovi uredništva.

U „osmrtnici“ se nalaze i parafraze frazema, kao što je *ispljunuti dušu* umjesto *ispustiti dušu*. Zamjenom glagola kao dijela frazema eufemizam koji zamjenjuje glagol *umrijeti* postaje disfemizmom. Bijes zbog zabrane novina rezultirao je uvođenjem niskoga, razgovornoga stila u letak, o čemu svjedoče izrazi: *u 17. tjednu svog bestidnog životarenja, održat će se svečano opijelo nad lješinom mile naše pokojnice, obaviti[i] [će] se molitve da se naša pokojnica što prije povampir’*, te završni ironijski izraz koji potvrđuje prevareno očekivanje čitatelja (uo-bičajene) osmrtnice: *njeni [će se] zemni ostaci prodati po kilogramu najboljem nudiocu za umatanje pokvarenog sira i u ine diskretne svrhe*.

Jezik se letka mora promatrati u ovisnosti o onodobnoj sociolingvističkoj situaciji koja pokazuje jačanje srpskoga jezika, osobito na leksičkoj razini³². Tako se nad zabranjenim novinama održava opijelo, kojemu svjedoči *familija*. Brojne su i onodobne posuđenice, često internacionalizmi, primjerice *denuncijantica*, *konfidentica*, *protektor*, *desinfektor*, *ekskrementi*. Treba imati na umu da je riječ o 1923. godini, u kojoj je Tomo Maretić u časopisu *Jugoslavenska njiva* najavio izlazak svoga *Hrvatskoga ili srpskog jezičnog savjetnika za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*, s podnaslovom *Dopuna Broz – Ivekovićevu ‘Rječniku hrvatskoga jezika’*. Savjetnik je objavljen početkom 1924., ali su ideje štokavskoga purizma već svojim savjetima branili Ivan Broz, Nikola Andrić i Vatroslav Rožić, kao i, prije svih, sam Maretić „antibarbarusom“. Međutim, nisu ni štokavski puristi bili jedinstveni u shvaćanju pojma jezičnoga purizma, o čemu svjedoče njihove međusobne polemike. Da je internacionalizama dvadesetih godina prošloga stoljeća u jeziku bilo mnogo, te da su često postojali usporedo s hrvatskim riječima³³, potvrđuju Maretićeve riječi iz Pristupa koji je uvod njegovu Savjetniku:

„Šta će nam kovanice: glazba, isusovac, merstvo, redarstvo, slovnica, stožer-nik, tvornica, učionica? Što će nam one, kad ostala Evropa govori: muzika, jezuit, geometrija, policija, gramatika, kardinal, fabrika, škola? A mogli bismo lako biti i bez časnika, bez povesti³⁴, bez knjižnice, bez proračuna, bez stožera,

32 Više u knjizi Marka Samardžije (2012.) *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918.-1941.)*.

33 Nikola Andrić u *Braniču jezika hrvatskoga* također spominje da bi govoru trebalo u svim prigodama davati narodno obilježje. Navodi čitav niz zamjena za strane riječi koje je ponudio Josip Benaković u Prilogu za čistoću hrvatskoga jezika, objavljenu 1909. godine u *Nastavnom Vjesniku* (Andrić 1911 [1997]: 130-134).

34 Uvodni je dio *Hrvatskog ili srpskog jezičnog savjetnika* (iz kojega je navod) pisan ekavski, govorom koji Maretić naziva „istočnim“, a središnji (i)jekavski, govorom koji Maretić naziva „južnim“, obrazlažući svoj postupak sljedećim riječima: „Učinio sam to sa dva razloga: jedan

bez tvrtke, te upotrebljavati kao i drugi narodi: oficir, (h)istorija, biblioteka, budget, pol, firma. (...) Dakle neka se prevode ili sve svetske reči ili neka se uopće ne prevode! Ovo bi drugo nama bolje dolikovalo, jer mi hoćemo da budemo Evropljani. Tuđih reči ima u svakom današnjem evropskom jeziku, u jednom više, u drugom manje, nije dakle ni za nas nikakva sramota, što dosta imamo tuđica i u prstonarodnom i u književnom jeziku.“ (Maretić 1924: XIV)

No velik broj osvrta, od kojih je mnogo kritika, na Maretićev *Savjetnik*³⁵ potvrđuje da nisu svi puristi prije i poslije njega dijelili isto mišljenje³⁶. Ipak, Maretićevo isticanje potrebe za jezičnom čistoćom, kao i sam nastanak njegovog *Jezičnoga savjetnika*, odraz su krize u kojoj se onodobni „hrvatski ili srpski jezik“ našao. Proglas koji oblikom i stilom slijedi osmrtnicu također govori u prilog tomu da je 1923. godina bila crna godina hrvatskoga slobodoumnoga tiska. Božidar Novak u knjizi *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću* (2005:143) donosi popis *zabranjenih listova* u 1923. govoreći:

„Policija oštro reagira na svako nepoželjno pisanje i zabranjuje novine. U izvještaju policije ministru u Beogradu 21. srpnja [nakon zabrane *Radničkih novina*, dodala V. R.] stoji da su u prvom polugodištu u Zagrebu zabranjeni sljedeći listovi: *Hrvatski borac* tri puta, *Hrvat*, *Hrvatski narod*, *Pravaš*, *Hrvatska svijest* po dva puta, *Obzor*, *Hrvatska*, *Slobodni čujmo*, *Hrvatska misao* po jedan put. U drugom elaboratu izvještava se Beograd da u protudržavnom duhu pišu, i da su stoga često zaplijenjeni sljedeći listovi: *Srem* i *Gvozd* u Vukovaru, *Hrvatski branik* u Vinkovcima, *Hrvatski list* u Osijeku, *Hrvatska zajednica* u Brodu, *Virovitica* u Virovitici, *Graničar* u Novoj Gradiški, *Nezavisnost* u Bjelovaru, *Narodno jedinstvo* u Varaždinu te u Gospiću radićevski *Lički Hrvat*, u Petrinji *Hrvatska banovina*. List *Karlovac* i *Hrvatska sloboda* u Karlovcu nisu plijenjeni, ali su pod stalnim nadzorom kao antidržavni. Plijenjeni su i *Nedjeljnik* u Osijeku i *Vir* u Virovitici. Bila su to izvješća Ministarstvu unu-

je, što hoću, da ovoj knjizi pribavim što više prijatelja i među onima, kojima je istočni govor miliji i običniji, - drugi je, što hoću da zasvedočim, da ja ne samo nisam nikakav protivnik istočnog govora, nego da mi je on isto onako drag kao i južni.“ (Maretić 1924: V).

35 Više o tome: Samardžija (2012: 99-128).

36 Iako i sam štokavski purist, Nikola Andrić ne razmišlja uvijek jednako Maretiću. Potvrđuje to njegov osvrt na Maretićevo djelo (v. Samardžija 2012: 100-101), kao i poziv „da svom govoru dademo u svim prigodama narodno obilježje“ izrečen u njegovu *Branicu jezika hrvatskoga*: „Ne će to biti ni lagan a ni brz posao, pa će se gdjekad pričiniti i zališnom borbom proti Cervantesovim vjetrenjačama, ali se načelno ne smijemo odupirati ovom korisnom nastojanju.“ (Andrić 1911 [1997]: 130).

trašnjih dela u Beogradu koje je od policije tražilo izvješće o „merama protiv razuzdanog pisanja štampe“.

Usprkos velikom broju zabranjenih tiskovina, u popisu nema *Radničkih novina* te ih slijedom letka popisu valja dodati.

I staromu i novomu je čitatelju letak o zabrani *Radničkih novina* značajan: stari je primatelj letka to potvrdio samom potrebom za rukopisnim ispisom, davanjem vlastitih bilježaka čiji se dio uspio pročitati na sljedeći način: „Samo 50 komada, tajno u noći, (...) tiskan“. Iako tjelesno odsutan i bez mogućnosti nazočenja novoj komunikaciji, prvi je primatelj letka, onaj koji je dodao svoje (autorske) bilješke, postao suautor proglasa. Današnjega čitatelja zanima dvoje:

a) temeljni tekst koji uredništvo novina u obliku proglasa – osmrtnice – upućuje čitateljima

b) tekst jednoga od prvih čitatelja, koji, rukom pišući (su)tekstne bilješke, postaje (su)autor proglasa.

6. (Su)tekstne bilješke

Bilješke koje su dodavali vlasnici uspoređenih tiskanica iz Zbirke sitnoga tiska u Muzeju Slavonije rukom su pisani dodatci. U današnje se vrijeme svi oblici „materijalnih“ tragova čitatelja u knjizi proučavaju u okviru čitateljskih navika kao oblik međuodnosa čitatelja s knjigom i tekstem³⁷. Jednostavnim se oblikom bilježaka smatraju podcrtavanja, a razvijenijim čitateljske bilješke. One mogu biti izravno vezane uz tekst djela, ali mogu biti i osobne prirode: ukazivati na okolnosti nabavka određene knjige te opisivati obiteljske događaje.

„Dodane vrijednosti“ u knjižnicama i muzejima³⁸

O značenju se rukom pisanih bilježaka u starim knjigama govori u više radova, a posao se odgonetanja vremenski različitih vrsta, ali i vremenski nejednakih slojeva, rukopisnih bilježaka naziva „knjižničnom arheologijom“. Njome se, uz Marinu Vinaj³⁹, bavila Ivana Knežević, otkrivajući povijesni put knjige *Kamen*

37 O tome više u tekstovima: Velagić, Kristek (2009: 337-346) i Velagić, Kristek (2012: 165-182).

38 O „dodanim vrijednostima“ govorile su i Marijana Špoljarić te Inge Majlinger Tanocki u izlaganju Knjižnični katalog – izvor informacija o prijašnjim vlasnicima knjiga na znanstvenom skupu Stara knjiga – kulturno-povijesno i znanstveno izvorište (Osijek 2013.)

39 Prema riječima M. Vinaj (2011-2012: 128): „Unutar sagledavanja muzealnosti, odnosno dodanih vrijednosti u unutrašnjosti korica, valja spomenuti ex librise članova obitelji, ali i prijašnjih vlasnika. Uz njih svakako idu zanimljive i brojne posvete pojedinim članovima obitelji. Njihovo značenje raste, posebno kada je riječ o posvetama poznatih autora, a ima i

pravi smutnye velike Antuna Kanižlića tiskane u osječkoj Divaltovoj tiskari 1780. godine. Kanižličeva je knjiga mijenjala vlasnike, što potvrđuju eks librisi dvojice vlasnika, rukopisni Silvestra Blagoevića (Blagovića) i tiskani Viktora D. Sonnenfelda. No, na predlistu i prije početka vezanoga teksta, nalaze se podatci o još dvojici vlasnika te, kako kaže I. Knežević, knjiga postaje muzejskim predmetom čiji se povijesni put može pratiti upravo slaganjem mozaika kulturno-povijesnih dodataka „od prvog vlasnika, profesora Silvestra Blagoevića, preko dr. Hermana Weissmanna, Viktora D. Sonnenfelda, pa do dr. Julija Batoryja i Muzeja, odnosno do Zavičajne zbirke Essekiane.“ (Knežević 2011-2012: 255).

Z. Velagić i A. Kristek u tekstu *Čitatelji, knjige i tekstovi: oblici interakcije* (2009.) također govore o zapisima čitatelja, podijelivši ih s obzirom na vrstu interakcije čitatelja u dvije skupine. Prvu skupinu čine pokazatelji odnosa čitatelja i knjige, kao što su oznake vlasništva, kletve, posvete, pisma, poruke i „stvari“ sačuvane u knjigama, a drugu oblici interakcije čitatelja i teksta, koji podrazumijevaju čitateljeve bilješke uz tekst, njegovu organizaciju sadržaja te tzv. tekstualne dodatke i različite bilješke. Unošenje osobnih bilježaka u tekst djela i u spomenutom se tekstu oprimjeruje Kanižličevim *Kamenom pravim smutnye velike* jer vlasnik knjige otiskane u Osijeku u Kanižličev tekst na samom početku unosi dnevničke bilješke zapisujući imena i godine smrti članova svoje obitelji.⁴⁰

Kako je s motrišta današnjega čitatelja riječ o svojevrsnom suautorstvu pr(a) voga autora teksta i ranijih čitatelja (kod starijih knjiga uglavnom vlasnika), pri proučavanju i opisu rukopisnih bilježaka u ovom će se radu govoriti o (su)tekstnim⁴¹ bilješkama. Z. Velagić i A. Kristek (2009: 342) ističu da su takve bilješke najčešće u poučnim te knjigama koje su se rabile u profesionalne svrhe, a vrlo rijetke u tzv. lijepoj književnosti. Da je bilježaka bilo i na pojedinačnim tiskanica- ma, potvrđuje uspoređeni letak kojim se obavještava o zabrani izlaska *Radničkih novina*, kao i tiskalice koje su pripadale Oskaru Frimlu Antunoviću, a od 1929. su godine dijelom Zbirke sitnoga tiska Muzeja Slavonije⁴².

takvih primjera. Uočavanje svega toga, prepoznavanje i tumačenje toga specifičnog znakovlja, uostalom kao i drugih elemenata muzealnosti, svojevrsna je knjižnična arheologija.“

40 Velagić; Kristek (2009: 341).

41 U hrvatskom se jezikoslovlju uobičajio pridjev ‘tekstni’ (tekstni konektori, tekstne vrste i dr.), a ne tekstualni, te se govori o (su)tekstnim bilješkama.

42 Za kulturnu povijest Osijeka, i ne samo njega, Oskar Friml Antunović značajan je zbog zbirke knjiga, gotovo svih onodobnih osječkih novina, kazališnih plakata, fotografija, slika i drugih dokumenata koje je, vjerojatno zbog gospodarske krize, prodao gradu 1929. godine. Dijelovi su zbirke prepoznatljivi po pečatu „Ex O. F. Antunović“. U zbirci se nalaze i tiskalice koje su imale praktičnu i reklamnu svrhu – na jednoj se njihovoj strani nalaze otiskane reklame za trgovine, tiskare, gostionice, prenoćišta i sl., a na drugoj su rukom pisani računi, često praćeni kakvim osobnim bilješkama.

7. Zaključno: o značenju sitnoga tiska

Povijest je tiskanica kojima se pozivalo na pretplatu ili obavještavalo čitatelje o promjenama vezanim uz cijenu, uredničke ideje ili promidžbu, u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća tekla usporedo s pojavom novina i mijenama koje su ih pratile. Tako oglasi za *Kolo* pokazuju promjene u obraćanju čitateljima, a način se njihove raspodjele, koji je mogao biti pojedinačan ili unutar drugih novina, uzima kriterijem opisa odnosa dvaju onodobnih glavnih urednika, Gaja i Vraza. Za književnu je povijest bilo važno je li Ljudevit Gaj poziv na pretplatu *Kola* uvrstio u *Danicu* te je li opravdana sumnja u Gajevu ljubomoru i njegov potpuni raskid odnosa s Vrazom zbog različitih časopisnih koncepcija.

Zbirka sitnoga tiska u osječkom Muzeju Slavonije, iz koje su u ovom radu uspoređene tiskanice vezane uz *Die Drau*, *Narodnu obranu*, *Radničke novine* i *Hrvatski list*, također dopunjuje novinsku zbirku, i to na obavijesnoj i pragmatičkoj razini. Šaljući pozive na oglašavanje, urednici lista *Die Drau* pokazuju da tržišno razmišljaju te započinju s oglašavanjem u kojem su tvrtke i obrtnici ciljani primatelji. Pristanu li na oglašavanje u njihovu listu, prvotni primatelji objavljivanjem reklamnih oglasa u *Dravi* postaju pošiljatelji novih poruka, a broj se novih primatelja – čitatelja toga lista – proširuje.

Letcima je početkom dvadesetoga stoljeća uobičajeno obavještavati i o cenzuri. Potvrđuje to obavijest o policijskoj zabrani podjele *Narodne obrane* iz 1919., dok je zabrana izlaska *Radničkih novina* 1923., u crnoj godini slobode tiska, ponukala uredništvo da sastavi i čitateljima podijeli osmrtnicu. Letak koji se čuva u Hemeroteci Muzeja Slavonije jezični je dokument svoga vremena, a zbog parodije, metafora i parafraza ima i stilsku vrijednost. No, nekadašnji mu je čitatelj svojim bilješkama pridružio „dodanu vrijednost“, čime se uključio u komunikaciju između uredništva *Radničkih novina* kao prvoga pošiljatelja i suvremenoga istraživača kao završnoga primatelja poruke. Iako tjelesno odsutan i bez mogućnosti nazočenja novoj komunikaciji, pisac je bilježaka postao ujedno primateljem i pošiljateljem, tj. drugim autorom.

Na kraju, valja dodati da je Zbirka sitnoga tiska u osječkom Muzeju Slavonije vrelo koje je tek djelomice istraženo, a u krhkoj građi čuva dragocjene podatke.

LITERATURA I IZVORI:

1. Andrić, Nikola. 1911. [1997.] *Branič jezika hrvatskoga*. Pretisak Zagreb: Pergamena.
2. Badurina, Lada; Marina Kovačević. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Biblioteka Dometi, knj. 138.
3. Brešić, Vinko. 2005. *Čitanje časopisa. Uvod u studij hrvatske književne periodike 19. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
4. Burić, Vesna. 1991. Stara gimnazijska knjižnica kao cjelina u knjižnici Muzeja Slavonije. *Osječki zbornik* 21. Osijek, str. 175-200.

5. Divković, Mirko. 1917. *Oblici i sintaksi hrvatskoga jezika za srednje škole*. Zagreb.
6. Frančić, Andela; Lana Hudeček, Milica Mihaljević. 2005. *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnome jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
7. Frangeš, Ivo. 1972. Značenje Gajeve "Danice". U: *Danica ilirska 1847-1848-1849*. (pretisak), Zagreb: Liber, str. 3-25.
8. Fruk, Marina. 1998. Počeci njemačkog novinstva u Osijeku. U: Beus Richemberg, Goran, ur. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 1998*. VDG Jahrbuch 1998. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica Osijek - Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj.
9. Ham, Sanda. 2005. Uloga Narodnih novina u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika u 19. st. U: *Narodne novine, Zbornik uz 170. obljetnicu neprekinutoga izlaženja 1835.-2005*. Zagreb, str. 165-179.
10. Hergešić, Ivo. 2005. *Izabrana književna djela*, knj. 2. *Hrvatske novine i časopisi do 1848. Hrvatske sudbine*, Zagreb: Ex libris, http://www.exlibris.hr/Hergi_Gajeve_novine.pdf
11. Horvat, Josip. 2003. *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*. (Mataušić Mirko Juraj, prir) Zagreb.
12. Ivanetić, Nada. 2003. *Lingvistika tekstnih vrsta*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
13. Katnić-Bakaršić, Marina. 2007. *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
14. Kolo 1842.-1853. *Knjiga o Kolu*. 1993. Priloge odabrao i tekstove napisao Ivan Martinčić, Zagreb: Erasmus naklada d.o.o.
15. Kovačević, Marina; Lada Badurina. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
16. Knežević, Ivana. 2009. Enciklopedijska izdanja Odjela muzealnih tiskopisa Muzeja Slavonije Osijek (Pregled kompletnih izdanja od početka 19. st. Do kraja Drugoga svjetskog rata). *Osječki zbornik* 29, str. 313-326.
17. Knežević, Ivana. 2010. Od zavičajne zbirke muzejske knjižnice do mrežnoga kataloga. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 53, str. 99-106.
18. Knežević, Ivana. 2011-2012. Muzejska uloga Zavičajne zbirke Essekiane u Muzeju Slavonije. Zbornik radova sa simpozija Knjiga u muzeju – KUM. Zagreb, Muzej Mimara, 5. i 6. listopada 2011. *Muzelogija* 48-49, str. 253-262.
19. Leto, Maria Rita. 2004. "Danica ilirska" i pitanje hrvatskoga književnog jezika. *Slavica tergestina* 11/12, *Studia slavica* III, str. 163-190.
20. www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/2425/1/07.pdf
21. Malbaša, Marija. 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
22. Malbaša, Marija. 1981-1985. *Osječka bibliografija: tiskarsko-izdavačka djelatnost u Osijeku od 1742. do 1978. godine*. Osijek : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti: Centar za znanstveni rad u Osijeku.
23. Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom, Dopuna Broz-Ivekovićevu "Rječniku hrvatskoga jezika"*. Zagreb: JAZU
24. Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska
25. Novak, Božidar. 2005. *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
26. Odjel hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku, Zbirka sitnoga tiska.
27. Rišner, Vlasta; Maja Glušac. 2011. *Kroz mijene i dodire publicističkoga stila*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera.

28. Samardžija, Marko. 2012. *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)*. Zagreb: Školska knjiga, biblioteka Lucius, knjiga 9.
29. Sesar, Dubravka; Vesna Muhvić-Dimanovski. 2003. *Frazem, fraza i parafraza u suvremenom medijskom diskurzu*. U: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002.*, Zagreb, str. 279-298.
30. Silić, Josip. 1996. Administrativni stil hrvatskoga standardnog jezika, *Kolo*, 4, str. 349-358.
31. Silić, Josip; Pranjković, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
32. Velagić, Zoran; Andrej Kristek. 2009. Čitatelji, knjige i tekstovi: oblici interakcije. *Osječki zbornik* 29, str. 337-345.
33. Velagić, Zoran; Andrej Kristek. 2012. Oblikovanje sadržaja i paratekstualni elementi u hrvatskim knjigama tiskanim u Divaldovoj tiskari do 1800. godine. *Libellarium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova*, 2; str. 165-182.
34. Vinaj, Marina. 2002. Novine na njemačkom jeziku tiskane u Osijeku do početka Drugog svjetskog rata. U: Beus Richemberg, Goran, ur. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice 2002. – VDG Jahrbuch 2002*. Osijek: Njemačka narodnosna zajednica Osijek - Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, str. 171-177.
35. Vinaj, Marina. 2003. Građa za bibliografiju osječkih novina 1848.-1945. *Knjižničarstvo: Glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje*, 1-2, str. 7-35. Dostupno na URL: http://www.knjiznicarstvo.com.hr/wp-content/uploads/2012/06/106_Vinaj_2003_1-2.pdf
36. Vinaj, Marina. 2007. Osječki časopisi do 1945. godine u Muzeju Slavonije. *Osječki zbornik* 28, str. 327-335.
37. Vinaj, Marina. 2007-2008. Knjižnica Muzeja Slavonije – strukovno naslijeđe Marije Malbaše. *Knjižničarstvo: Glasnik Društva bibliotekara Slavonije i Baranje*, XI.-XII., 1-2, str. 21-29.
38. Vinaj, Marina; Žarka Vujić. 2011-2012. Muzealnost knjižnice Prandau-Normann u Muzeju Slavonije. Zbornik radova sa simpozija Knjiga u muzeju – KUM. Zagreb, Muzej Mimara, 5. i 6. listopada 2011. *Muzelogija* 48-49, str. 124-131.
39. Živančević, Milorad; Ivo Frangeš. 1975. *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4. Zagreb: Liber, Mladost.

MREŽNI IZVORI:

1. Identitet grada, Digitalna knjižnica starih novina na području grada Osijeka. Dostupno na URL: <http://web.ffos.hr/identitetgrada/>. Pristupljeno 2. listopada 2013.
2. Katalog zavičajne zbirke *Essekiane* Muzeja Slavonije. Dostupno na URL: <http://mso.hr/essekiana/katalog.php>. Pristupljeno 24. rujna 2013.
3. Odjel hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku. Dostupno na URL: <http://www.mso.hr/index.php?page=odjel-hemeroteke>. Pristupljeno 24. rujna 2013.
4. Stare hrvatske novine, portal digitaliziranih novina. Dostupno na URL: <http://dnc.nsk.hr/newspapers/>. Pristupljeno 2. listopada 2013.

Summary

Vlasta Rišner

HOW DOES A MODERN READER READ OLD NEWSPAPER ADS?

The paper describes calls for subscription for the periodical *Kolo* and several leaflets from the Collection of Small Printed Materials of the newspapers library in the Museum of Slavonia in Osijek: the call for adds in the magazine *Die Drau*, the banishment proclamation of *Narodne novine* and *Radničke novine* and the address to the subscribers of *Hrvatski list*. The comparison of original materials and of the data from other media corroborates the need to use original materials, especially those from the rather unknown Collection of Small Printed Materials.

Key Words: Museum of Slavonia Osijek, call for subscription, small printed materials, *Kolo*, *Die Drau*, *Narodna obrana*, *Hrvatski list*, *Radničke novine*